

УДК 332.1338.4

Володимир Васильович РОССОХА

*доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», Україна,
e-mail: Rossokha@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9208-8948>*

Світлана Георгіївна ЧЕРЕМІСІНА

*доктор економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»,
Україна, e-mail: CheremisinaSvitlana@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1546-7714>*

**АГРОПРОМИСЛОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ:
РЕАЛІЇ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Россоха, В. В., Черемісіна, С. Г. *Агропромисловий потенціал регіону : реалії, проблеми та перспективи розвитку*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 1 (76). С. 47–61.

Анотація. У статті проведено ретроспективний аналіз сучасного стану агропромислового потенціалу АР Крим. Обґрунтовано перспективи розвитку аграрної економіки регіону на основі виявлених структурних трансформацій. У процесі дослідження використано такі методи: абстрактно-логічний – для формулювання висновків; порівняльного аналізу – при зіставленні показників та виявленні тенденцій їх зміни; табличний – для наочного відображення отриманих результатів дослідження; статистичний – при проведенні аналізу стану аграрної економіки Криму та її потенціалу; монографічний – при деталізації сучасного стану та проблем функціонування сільського господарства регіону; графічний – для ілюстрації тенденцій досліджуваних економічних явищ. Виявлено тенденції значного зниження частки агропромислового виробництва в сукупному валовому регіональному продукті Криму та частки зайнятих працівників. Встановлено основні трансформаційні диспропорції у функціонуванні аграрної економіки, що включають: масштабне скорочення площ та обсягів виробництва вологозалежних культур; згорання галузей кормовиробництва та рисівництва; стійкі тенденції низької урожайності сільськогосподарських культур та скорочення поголів'я тварин. Означені чинники зумовили зменшення обсягів виробництва продукції харчової промисловості регіону. Проблемним питанням визначено загострення ситуації з водопостачанням та водокористуванням на півострові внаслідок чого відбулося десятикратне скорочення площі зрошувальних земель. Систематизовано чинники деструктивного впливу на ефективність функціонування аграрної економіки Криму. Набули подальшого розвитку методико-практичні аспекти дослідження проблем водогосподарського комплексу Республіки Крим та розроблення критеріальної системи ефективного функціонування аграрного виробництва регіону. Окреслені підходи та результати дослідження можуть бути використані органами державного управління при організації системи моніторингу та аналізу соціально-економічного стану агропромислового виробництва АР Крим.

Ключові слова: аграрна економіка; аграрний потенціал; виробництво; ефективність; проблеми розвитку.

Владимир Васильевич РОССОХА

доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник,
Национальный научный центр «Институт аграрной экономики», Украина,
e-mail: Rossokha@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9208-8948>

Светлана Георгиевна ЧЕРЕМИСИНА

доктор экономических наук, доцент, ведущий научный сотрудник,
Национальный научный центр «Институт аграрной экономики»,
Украина, e-mail: CheremisinaSvitlana@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1546-7714>

**АГРОПРОМЫШЛЕННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕГИОНА:
РЕАЛИИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ**

Россоха, В. В., Черемисина, С. Г. *Агропромышленный потенциал региона : реалии, проблемы и перспективы развития.* Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2021. № 1 (76). С. 47–61.

Аннотация. В статье проведен ретроспективный анализ современного состояния агропромышленного потенциала АР Крым. Обоснованы перспективы развития аграрной экономики региона на основе выявленных структурных трансформаций. В процессе исследования использованы такие методы: абстрактно-логический – для формулировки выводов; сравнительного анализа – для сопоставления показателей и установления тенденций их изменения; табличный – для наглядного изображения полученных результатов исследования; статистический – при проведении анализе состояния аграрной экономики Крыма и ее потенциала; монографический – при детализации современного состояния и проблем функционирования сельского хозяйства региона; графический – для иллюстрации тенденций исследуемых экономических явлений. Выявлена тенденция значительного снижения доли агропромышленного производства в совокупном валовом региональном продукте Крыма и доли занятых работников. Установлено, что основными трансформационными диспропорциями в практике функционирования аграрной экономики являются: масштабное сокращение площадей и объемов производства влагозависимых культур, сворачивание отраслей кормопроизводства и рисоводства, устойчивая тенденция низкой урожайности сельскохозяйственных культур и сокращение поголовья животных. Указанные факторы обусловили снижение объемов производства продукции пищевой промышленности региона. Проблемным вопросом определено обострение ситуации с водоснабжением и водопользованием на полуострове, в результате чего произошло десятикратное сокращение площади орошаемых земель. Систематизированы факторы, деструктивно влияющие на эффективность функционирования аграрной экономики Крыма. Получили дальнейшее развитие методико-практические аспекты исследования проблем водохозяйственного комплекса Республики Крым и разработки критериальной системы эффективного функционирования аграрного производства региона. Указанные подходы и результаты исследования могут быть использованы органами государственного управления при организации системы мониторинга и анализа социально-экономического состояния агропромышленного производства АР Крым.

Ключевые слова: аграрная экономика; аграрный потенциал; промышленность; эффективность; проблемы развития.

Volodymyr ROSSOKHA

*Doctor of Economics, Professor, Chief Researcher, National Research Center
«Institute of Agrarian Economics», Ukraine, e-mail: Rossokha@ukr.net,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9208-8948>*

Svitlana CHEREMISINA

*Doctor of Economics, Associate Professor, leading researcher, National Research Center
«Institute of Agrarian Economics», Ukraine, e-mail: CheremisinaSvitlana@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1546-7714>*

**AGROINDUSTRIAL POTENTIAL OF THE REGION: REALITIES,
PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS**

Rossokha, V., Cheremisina, S. (2021). *Agroindustrial potential of the region: realities, problems and development prospects* [Ahropromyslovyyi potentsial rehionu: realii, problemy ta perspektyvy rozvytku], Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (76), pp. 47–61.

Abstract. *The article provides a retrospective analysis of the current state of the agro-industrial potential of the Autonomous Republic of Crimea. Prospects for development of the region's agrarian economy are substantiated on the basis of identified structural transformations. In the process of research, the following methods were used: abstract-logical – to formulate conclusions; comparative analysis – to compare indicators and identify trends in their change; tabular – for a visual representation of the obtained research results; statistical – when analyzing the state of the agricultural economy of Crimea and its potential; monographic – detailing the current state and problems of the functioning of agriculture in the region; graphic – to illustrate the trends of the studied economic phenomena. The tendency of a significant decrease in the share of the agro-industrial complex in the aggregate gross regional product of Crimea and share of employed workers is revealed. It is proved that the main transformational imbalances in the practice of the agricultural economy functioning are: a large-scale reduction in the areas and volumes of production of moisture-dependent crops, the destruction of forage and rice industries, a steady trend of low crop yields and reduced livestock of animals. These factors led to a decrease in the production of food products in the region. The problematic issue is the aggravation of the situation with water supply and water use on the peninsula, as a result of which there was a tenfold reduction in the area of irrigated land. The factors that have a destructive effect on the efficiency of the functioning of the agricultural economy of Crimea are systematized. The methodological and practical aspects of the study of the water management complex problems of the Republic of Crimea and the development of criteria system for effective functioning of the region's agricultural production have received further development. These approaches and research results can be used by governmental authorities for organizing of monitoring and analysis system of socio-economic state of agricultural production in the Autonomous Republic of Crimea.*

Keywords: *agrarian economy; agrarian potential; production; efficiency; development problems.*

JEL classification: *Q100; Q120; Q180*

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(76\).2021.47-61](https://doi.org/10.33987/vsed.1(76).2021.47-61)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Основною метою функціонування агропромислового виробництва є надійне забезпечення населення продуктами харчування, а промисловості сировиною, насичення споживчого ринку

товарами і послугами, збалансування попиту і пропозиції. Трансформація суспільних відносин викликає глибокі й масштабні зміни як економічної системи загалом, так і всіх її структурних елементів зокрема. Формування збалансованого аграрного ринку на основі агропромислового потенціалу та ефективного розвитку економічного механізму його функціонування залишається визначальною проблемою агропромислового комплексу АР Крим на сучасному етапі.

Після подій 2014 року сільське господарство кримського регіону стало депресивним сегментом економіки. Знизилося виробництво всіх видів сільськогосподарських культур, згорнули свою діяльність селекційні центри і кримські аграрії змушені імпортувати саджанці плодкових культур, які часто гинуть із-за непристосованості до місцевих кліматичних умов. Ситуація у тваринництві теж невтішна. Виробництво молока скоротилося у 2 рази, м'яса і яєць – майже в 1,5 рази. Сільське господарство стало більш примітивним, набуло присадибного значення. Його частка в економіці регіону продовжує знижуватися зі зростанням позицій торгівлі та сфери послуг.

Водночас здійснюється масштабна структурна перебудова агропромислового комплексу республіки. Якщо раніше в Криму основними сільськогосподарськими культурами були вологозалежні зернові, то відтепер регіон акцентує увагу на крапельному зрошенні, виробництві баштанних, кормових та ефіроолійних культур. Наявні проблеми значною мірою можуть бути розв'язані шляхом вдосконалення інструментів і методів регулювання економіки на основі наукових підходів до фінансово-кредитного, інформаційно-консультаційного і кадрового напрямів агропромислового розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженню проблем і перспектив розвитку агропромислового комплексу кримського регіону присвячено праці багатьох науковців. Зокрема, тенденції та проблеми розвитку аграрних підприємств Криму стали об'єктом дослідження Д. В. Нехайчука [1], П. М. Майданевич [2], Г. М. Чернецової [3]. Сучасний стан функціонування та перспективи розвитку регіонального АПК вивчають А. А. Грудкіна [4], Є. В. Смерницька [5], А. В. Шеменєва [6], О. Б. Ярош [7]. Проблеми та перспективи розвитку галузевих складників агропромислового комплексу Криму розглядаються у публікаціях А. М. Авідзби [8], В. І. Зубкової [9], Г. В. Ольхової [10], О. А. Полюхович [11]. Проблеми раціонального водокористування та водопостачання у сільському господарстві Криму висвітлюють В. Г. Кобечинська [12], В. О. Василенко [13] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Протягом останніх років українськими вченими практично не проводяться дослідження розвитку аграрної економіки Автономної Республіки Крим та трансформаційних процесів, що відбуваються у сільському господарстві регіону. Проведення ретроспективного аналізу агропромислового виробництва та обґрунтування перспектив розвитку аграрної економіки АР Крим на основі виявлених структурних трансформацій визначило актуальність проведеного дослідження.

Постановка завдання. Мета розв'язання окресленої проблеми спирається на аналіз сучасного стану галузевих складників аграрного виробництва регіону, виявлення структурних трансформацій агропромислового потенціалу, його ключових проблем та напрямів стабілізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Збалансований розвиток галузевої структури економіки регіону визначається сукупністю екзогенних та

ендогенних факторів, пов'язаних з пріоритетами соціально-економічної політики держави, законодавчим забезпеченням, технологічними нововведеннями, а також природно-кліматичними, ресурсними, демографічними, соціальними та іншими умовами розвитку окремих територій. Водночас оцінка й аналіз динаміки сукупності показників, що характеризують розвиток пріоритетних галузей економіки регіону, є теоретико-методологічним базисом для вивчення стану, структуризації, тенденцій, проблем і розроблення перспективних напрямів розвитку соціально-економічних систем на мезорівні.

За останні 7 років економіка Криму зазнала значних трансформацій та деструктивних впливів внаслідок зміни політичного статусу республіки. Особливості «перехідного періоду» поставили перед економікою півострова нові завдання, пов'язані з розв'язанням значних проблем щодо транспортної доступності регіону, забезпеченості стратегічно важливими природними ресурсами, втрати традиційних ринків, заборони експорту продукції в країни ЄС, економічних санкцій, що обмежують інвестиційну та підприємницьку діяльність.

Комплексний вплив даних макро- і мезочинників позначився на розвитку як окремих галузей економіки Криму і муніципальних утворень, так і на рівні соціально-економічного стану республіки загалом. Комплексним оцінюванням динаміки галузевої структури і стану аграрної економіки Криму встановлено, що однією з найзначніших проблем в економічній сфері півострова є нерівномірність розміщення природно-ресурсного, виробничого і трудового потенціалу на території республіки.

Економічна спеціалізація кожного із 25 адміністративно-територіальних утворень Криму окреслюється усталеністю розміщення продуктивних сил. Так, основними промисловими центрами республіки є Сімферополь, Красноперекіпськ, Армянськ, Керч, Феодосія, частка яких становить близько 60% обсягу виробленої промислової продукції в регіоні. Сільськогосподарським профілем характеризуються Красногвардійський, Джанкойський, Сімферопольський райони, де виробляється майже 40% обсягу сільськогосподарської продукції республіки. Рекреаційна спеціалізація характерна для Ялти, Алушти, Євпаторії, міста Саки, де акумулюється сукупно до 54% регіональних рекреаційних установ [14].

Частка сільського господарства у валовому регіональному продукті (ВРП) Криму за період з 2014 по 2019 рр. скоротилася з 23,2 до 6,7%, або в 3,5 рази, а частка працівників, зайнятих у галузевому виробництві, зменшилася з 4,8% до 4,3%. Водночас чисельність працівників сільського господарства за останні 7 років скоротилася з 26,4 тис. осіб у 2014 році до 17,7 тис. осіб у 2020 році, що становить 33%.

Агропромислове виробництво Криму є цілісною економічною системою взаємозалежних в своєму розвитку підприємств, установ, організацій, що забезпечують виробництво сільськогосподарської сировини та продовольства, їх заготівлю, зберігання, переробку і реалізацію населенню. Наразі в Криму функціонує понад 1200 сільськогосподарських підприємств, з яких майже 80% спеціалізується на виробництві різних видів рослинницької продукції і 20% – на виробництві продукції тваринництва.

Основною галуззю агропромислового виробництва Криму, особливо степової зони, залишається рільництво, а його головним напрямом виробництво зернових, технічних і кормових культур. Частка рільничих підприємств становить 70%, садівничих – 12,3%, виноградарських – 8,1% від загальної кількості [15].

У структурі посівних площ переважають зернові й зернобобові, технічні та

кормові культури. Проте, якщо у 2012 році під кормовими культурами було зайнято 37,5 тис. га, а технічними культурами 137,5 тис. га, то в 2020 році площі кормових культур скоротилися на 33,6%, а площі технічних збільшилися на 9,5% (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка посівних площ сільськогосподарських культур, тис. га

Найменування видів культур	Рік								2020 р. у % до 2012 р.
	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Вся посівна площа	779,8	731,8	711,0	774,1	734,2	742,2	760	751,8	96,4
Зернові та зернобобові культури	563,9	514,7	510,9	500,7	482,0	528,2	556,1	565,8	100,3
озимі зернові	428,3	412,4	413,0	409,4	370,2	385,1	447	466	108,8
ярові зернові	135,6	102,4	97,9	91,3	56,0	64,6	51,2	47,5	35,0
Технічні культури	137,5	150,7	48,5	221,5	216,9	177,5	168,4	150,5	109,5
у т. ч. соняшник	70,3	83,8	83,0	117,0	118,8	77,1	61,5	53	75,4
Картопля та овоче-баштанні культури	40,9	34,3	26,7	27,2	12,5	11	11,1	10,7	26,2
з них: картопля	20,8	17,6	13,4	12,8	4,6	4,9	3,9	3,7	17,8
овочі відкритого ґрунту	17,8	15,6	12,4	13,3	7,1	5,1	6,3	6,1	34,3
Кормові культури	37,5	32,0	24,9	24,7	22,7	25,6	24,4	24,9	66,4

Джерело: сформовано авторами за даними [16]

Площі, зайняті яровими зерновими культурами, овочами відкритого ґрунту скоротилися на третину, а картоплею – в 5,6 рази. Обсяги виробництва зернових культур, особливо озимої пшениці, за аналізований період залишається відносно стабільними. Водночас виробництво кукурудзи на зерно знизилося у 7,2 рази, вівса – в 4 рази, а виробництво рису в Криму припинилося в 2014 р. після перекриття Північно-Кримського каналу (табл. 2).

Таблиця 2

Виробництво продукції рослинництва в динаміці, тис. тонн

Найменування видів культур	Рік								2020 р. у % до 2012 р.
	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Зернові культури	908,3	1102,1	1263,1	1286,5	1394,0	761,5	1470	905,1	99,6
пшениця	452,5	630,2	738,0	761,1	862,7	444,4	834,2	540,4	119,4
ячмінь	255,7	418,1	462,1	445,8	416,2	254,8	550,7	264,7	103,5
овес	11,1	7,2	8,4	11,1	10,1	3,6	4,9	2,9	26,1

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
кукурудза та зерно	50,9	7,3	4,9	5,1	6,8	4,1	7,1	7	13,8
просо	4,3	3,8	6,9	4,9	1,9	0,9	2,3	1,2	27,9
зернобобові	26,5	21,0	32,0	49,5	84,0	44,7	51,9	31,1	117,4
Соняшник	73,7	101,2	107,4	152,0	119,2	46,1	74,2	45,5	61,7
Картопля	343,8	387,8	272,6	258,1	212,3	74,5	89,0	71,3	20,7
Овочі	391,3	413,9	354,3	365,6	334,2	164,8	170,7	166,7	42,6

Джерело: сформовано авторами за даними [16]

При цьому врожайність зернових культур незначно перевищує 20 ц/га, а соняшнику становить 8,6 ц/га. Сучасний стан історично традиційної галузі сільського господарства Криму – виноградарства характеризується зниженням обсягів виробництва. Урожайність технічних і столових сортів винограду ледве сягає 20–25% від потенційного рівня [17]. Небезпечна тенденція деградації галузі, що триває протягом двох десятиліть, лише посилюється. За останні 7 років площа плодово-ягідних культур коливається на рівні 12–13 тис. га, а виноградників – 18–19 тис. га (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка площі та валового збору багаторічних насаджень

Найменування видів культур	Рік								2020 р. у % до 2012 р.
	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Площа, тис. га								
плодово-ягідні	13,6	11,4	11,1	12,5	12,5	12	13	13	95,6
виноградники	19,8	17,9	16,8	18,5	18,2	18,8	19,9	19,8	100,5
	Валовий збір, тис. тонн								
плодово-ягідні	123,1	113,4	121,6	143,9	107,4	152,2	118,2	120,0	97,5
виноградники	94	70,2	58,3	56,3	66,2	80,1	99,6	81,4	86,6

Джерело: сформовано авторами за даними [16]

Варто зазначити, що фактична площа плодоносних виноградників у Криму в 18 разів менше економічно й організаційно обґрунтованого рівня нормального функціонування цієї пріоритетної галузі регіональної економіки. У 2020 році в результаті низької природної вологозабезпеченості, зумовленої відсутністю джерел зрошення в окремих регіонах Криму в період вегетації виноградників, в усіх категоріях господарств зібрано 81,4 тис. тонн винограду (86,6% порівняно з рівнем 2012 р.).

Аналогічна ситуація спостерігається в галузі плідництва, яка позиціонувала регіон як півострів-сад. Проте за період 1991–2020 рр. площа садів у Криму скоротилася з 55,4 до 13 тис. га, або в 4,4 раза, а валовий збір плодів знизився з 500,7 до 120 тис. тонн, що становить 4,2 раза [18]. Останнім часом Крим перетворився на майданчик для збуту фруктів, які до 2015 р. постачалися з Херсонської та Одеської областей, а в останні 7 років вирощуються в Краснодарському краї, Туреччині, Ірані.

Варто зазначити, що наразі практично знищена галузь кормовиробництва. При скороченні за останні 13 років в аграрних підприємствах площ сільськогосподарських угідь на 26,4%, виробництво всіх видів кормів у перерахунку на кормові одиниці зменшилося з 48 до 6 млн. тонн корм. од., або на 87,5%, що пояснюється переважно втратою економічної зацікавленості у веденні тваринництва. Аналіз динаміки поголів'я худоби і птиці за 2012–2020 рр. свідчить про загальне скорочення майже за всіма напрямками галузі (табл. 4).

Таблиця 4

Поголів'я худоби та птиці в динаміці, тис. голів

Рік	Велика рогата худоба		Свині	Вівці й кози	Птиця
	всього	у т.ч. корови			
1	2	3	4	5	6
2012	140,1	66,2	158,2	247,3	7103,1
2013	134,2	64,6	156,3	233,1	9480,5
2014	110,2	57,5	139,9	196,4	8938,5
2015	122,4	58,2	151,2	217,3	9738,1
2016	116,0	62,4	146,8	225,6	7300,9
2017	109,8	58,2	128,1	192,6	8721,3
2018	98,1	50,8	131,4	184,1	5873,8
2019	100,2	50,1	124,8	166,3	5473,7
2020	102,3	49,9	114,4	169,8	6343,7
2020 р. у % до 2012 р.	73,0	75,4	72,3	68,7	89,3

Джерело: сформовано авторами за даними [16]

Найвищі темпи зниження поголів'я характерні для вівчарства, свинарства, скотарства, 31,3, 27,7 та 27% відповідно. Зниження поголів'я сільськогосподарських тварин негативно позначилося на обсягах виробництва продукції тваринництва. Так, станом на 01.01.2021 року, виробництво молока становить лише половину рівня 2012 року. У 2020 році виробництво тваринницької продукції досягло мінімального рівня за весь аналізований період (табл. 5).

Таблиця 5

Динаміка виробництва основних видів тваринницької продукції

Показники	Роки								2020 р. у % до 2012 р.
	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
М'ясо всіх видів (у живій вазі), тис. тонн	199,0	172,6	146,7	141,3	127,0	137,4	151,8	133,1	66,9
М'ясо всіх видів (у забійній вазі), тис. тонн	146,5	135,9	115,5	111,3	101,2	109,5	121,0	106,1	72,4
Молоко, тис. тонн	310,2	286,7	243,3	243,8	223,1	209,8	203,1	184,3	59,4
Яйця усіх видів, млн. шт.	746,3	550,0	487,6	485,1	432,3	312,5	310,7	256,0	34,3

Джерело: сформовано авторами за даними [16]

Харчова промисловість, частка якої становить близько 30% від загального обсягу промислового виробництва республіки, за аналізований період знизилася обсяги випуску таких видів продукції, як виробництво яловичини – у 20 разів, борошна – майже в 2 рази, м'яса птиці – у 2 рази, ковбасних виробів – у 1,8 рази. За іншими видами продукції виявлена стійка тенденція фізичних обсягів виробництва (табл. 6).

Таблиця 6

Виробництва продукції харчової промисловості в динаміці, тис. тонн

Види продукції	Рік								2020 р. у % до 2012 р.
	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Борошно	158,6	113,6	94,6	106,2	109,5	108,1	93,8	82,7	52,1
М'ясо свинини	6,8	7,1	7,6	8,7	6,8	7,9	8,3	9,4	138,2
М'ясо яловичини	1,6	1,7	0,8	0,55	0,14	0,27	0,19	0,08	5,0
М'ясо птиці	63,7	44,7	47,9	29,4	23,8	27,9	28,4	31,2	49,0
Ковбасні вироби	18,3	11,0	10,3	9,7	6,6	10,9	11,2	9,9	54,1
Молоко оброблене	7,7	9,2	15,9	12,0	11,9	15,4	19,4	19,2	249,4
Вершкове масло	1,2	1,4	2,1	1,5	1,7	2,5	2,5	3,2	266,7
Сири	1,6	1,9	4,1	1,6	1,6	6,1	7,8	4,2	262,5
Продукти кисло-молочні	5,5	6,3	10,1	6,6	6,9	9,7	12,3	13,1	238,2
Хлібо-булочні вироби	59,9	50,9	56,8	61,2	69,6	67,2	65,9	62,9	105,0

Джерело: сформовано авторами за даними [16]

До основних проблем сільського господарства регіону належать: припинення постачання води по Північно-Кримському каналу; скорочення площ зрошувальних земель; обмеженість матеріально-технічних ресурсів для використання сучасних технологій у сільськогосподарських підприємствах і домогосподарствах; скорочення поголів'я тварин та виробництва тваринницької продукції.

Варто зауважити, що проблема нестачі води на півострові катастрофічно загострилася у 2020 році. За останні 7 років обсяги використання води на сільськогосподарське водопостачання знизилися більш ніж у 70 разів. Використання води на господарсько-побутові потреби зменшилося у 2,6 рази, на зрошення – в 2,3 рази, на виробничі потреби – в 1,6 рази. У 2014 році Північно-Кримським каналом на півострів було подано 81,01 млн. м³ порівняно з 1346 млн. м³ 2013 року. Внаслідок цього в регіоні у 5 разів знизилися обсяги забору води і в 3,5 рази обсяги її використання [12].

Особливо великою мірою знизилися обсяги використання свіжої води на зрошення (33 рази). У зв'язку з катастрофічною нестачею води, незадовільним

станом зрошувальних мереж, відсутністю необхідної кількості дощувальної техніки, розукомплектуванням насосних станцій зрошувані землі сільськогосподарського призначення в АР Крим використовуються вкрай неефективно. Меліоративні системи на площі близько 180 тис. га зрошуваних земель потребують відновлення й реконструкції. Міжгосподарська меліоративна мережа, функціонуюча раніше, поки що не зруйнована в повному обсязі й може забезпечити подачу води для поливу сільськогосподарських культур на площі близько 284 тис. га.

Фактичне використання зрошуваних земель за прямим призначенням в АР Крим перебуває на межі 3–4,4% від їх загальної кількості. Наразі площа зрошувальних земель сільськогосподарського призначення становить 14,3 тис. га порівняно з 120–130 тис. га до весни 2014 року, що майже в 10 разів більше сучасного стану.

У структурі використання зрошуваних земель 61% зайняті під сади і виноградники, 10% – овочі відкритого ґрунту, баштанні культури і картоплю, 6% – зернобобові, 5,3% – багаторічні насадження, 9,5% – садово-городні присадибні ділянки [17].

На основі проведеного аналізу систематизовано й конкретизовано ключові проблеми водопостачання Криму, які продовжують загострюватися (табл. 7).

Таблиця 7

Ключові проблеми водогосподарського комплексу АР Крим

Група ключових проблем	Конкретизація локальних проблем у відповідній групі
Дефіцит води	нестача води у всіх районах республіки Крим за винятком Сакського і Бахчисарайського
	гострий дефіцит води в аграрному секторі, рибному господарстві, промисловості
Проблеми, що пов'язані із користуванням підземними водами	зменшення запасів підземних вод
	зниження якості води підземних джерел
	засолення систем поливу при переході на використання підземних вод для зрошення
	недостатній контроль буріння свердловин і обсягів вилучення води, як наслідок – неможливість оцінювання обсягів водоспоживання і прогнозування
	відсутність водоохоронних зон свердловин і сервітутів
	нераціональне використання підземних вод для технічних потреб
Стан екосистеми	зниження запасів біоресурсів
Стан інфраструктури	відсутність систем водопідготовки
	висока зношеність водопровідних систем, що становить близько 90%
	низька забезпеченість централізованою системою водопостачання сільських населених пунктів (близько 30–35%)
	непридатність або відсутність систем водовідведення
	використання лише водовідстоювання для очищення стоків на більшості очисних споруд
	скид недостатньо очищених стічних вод на поля
	незаконне скидання стічних вод приватних будинків у водні об'єкти

Продовження табл. 7

Підтоплення і надзвичайна ситуація	підтоплення на низинних ділянках по узбережжю Сиваша і долин гірських річок
	непридатність дренажних систем
	селева небезпека на Південному березі Криму

Джерело: систематизовано авторами за даними [19]

Розв'язання означених проблем стає першочерговим завданням для водного господарства та економіки Криму, що функціонує в умовах кризових трансформацій, які негативно вплинули на ситуацію в агропромисловому виробництві. Водночас функціональні критерії ефективного аграрного виробництва регіону необхідно системно розглядати з позицій споживачів, товаровиробників, держави (рис. 1).

Рис. 1. Критеріальна система ефективного функціонування аграрного виробництва регіону

Джерело: розроблено авторами

Висновки і перспективи подальших розробок. На ефективність аграрної економіки кримського регіону і перспективи розвитку його агропромислового потенціалу деструктивно впливають політично спрямовані кризові явища, що зумовили територіальну відокремленість АР Крим від України та ізоляцію від світової економіки, проблеми водопостачання по Північно-Кримському каналу, скорочення обсягів виробництва агропродовольчої продукції, зниження рівня і якості життя населення.

Важливим напрямом аграрних перетворень для Криму стає курс на стабілізацію і розвиток сільського господарства як сировинної бази харчової промисловості та основи продовольчої безпеки регіону. Трансформаційні процеси в агропромисловому виробництві потребують забезпечення цільової, обґрунтовано-регульованої державної підтримки, передусім малих господарських аграрних формувань, де виробляється 70% всієї сільськогосподарської продукції регіону.

Для підвищення ефективності функціонування аграрної економіки й потенціалу галузі важливого значення набуває нарощення сировинної бази з урахуванням районної спеціалізації сільськогосподарського виробництва, необхідність докорінної реконструкції більшості аграрних, переробних і харчових підприємств. Стабілізація та поступове економічне зростання Криму як дотаційного регіону з показником рівня дотацій 77% у 2020 році порівняно з 30–40% у 2010–2014 рр. потребує вирішення стратегічного завдання розвитку харчової індустрії для задоволення потреб внутрішнього ринку та забезпечення продовольчої незалежності республіки.

Література

1. Нехайчук Д. В. *Тенденции и проблемы развития сельскохозяйственных предприятий Крыма*. Научный вестник : финансы, банки, инвестиции. 2017. № 1. С. 40–46. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=30503204> (дата обращения: 05.01.2021).
2. Майданевич П. Н. *Оценка инвестиционной привлекательности предприятия*. Проблемы прогнозирования. 2016. № 1. С. 119–125. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-investitsionnoy-privlekatelnosti-predpriyatiya-2> (дата обращения: 05.01.2021).
3. Чернецова Г. М., Чигидин С. И. *Оценка уровня развития сельскохозяйственной кооперации в Республике Крым*. Устойчивое развитие социально-экономической системы Российской Федерации : материалы XVII науч.-практ. конф. Симферополь, 2016. С. 85–89. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=26060522> (дата обращения: 06.01.2021).
4. Грудкин А. А. *Формирование инвестиционного потенциала агропромышленного комплекса Республики Крым*. АПК : экономика, управление. 2017. № 1. С. 19–27.
5. Смерницкая Е. В., Пастухов А. С. *Роль агропромышленного комплекса в функционировании потребительского рынка Республики Крым*. Апробация. 2016. № 11 (50). С. 184–185.
6. Шеменова А. В. *Перспективы развития АПК Республики Крым*. Научное и образовательное пространство : перспективы развития : материалы V Междунар. науч.-практ. конф. Чебоксары : ЦНС «Интерактив плюс», 2017. С. 275–277. URL: https://interactive-plus.ru/ru/article/129991/discussion_platform (дата обращения: 11.01.2021).
7. Ярош О. Б. *Продовольственная безопасность Республики Крым в условиях инерционных тенденций и трансформации хозяйственных связей*. Национальная безопасность и стратегическое планирование. 2016. № 2-1 (14). С. 126–130. URL: http://apej.ru/wp-content/uploads/2015/04/apej_1_2017.pdf (дата обращения: 11.01.2021).
8. Авидзба А. М. *Научное обеспечение виноградарства и виноделия Республики Крым*. Вестник российской сельскохозяйственной науки. 2016. № 1. С. 42–46.

9. Зубкова В. И. *Инвестиционная привлекательность перерабатывающих предприятий АПК Республики Крым*. Финансовые рынки и инвестиционные процессы : сб. трудов III Междунар. науч.-практ. конф. Симферополь, 2016. С. 90–92.
10. Ольховая Г. В. *Производство продукции растениеводства в предприятиях Республики Крым : состояние и перспективы развития*. Актуальные процессы формирования науки в новых условиях : сб. статей междунар. науч.-практ. конф. Москва, 2016. С. 49–53.
11. Полухович Е. *Организационно-экономические факторы развития садоводства Республики Крым в современных условиях*. Ресурсы, информация, снабжение, конкуренция. 2017. № 1. С. 130–134. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=28889361> (дата обращения: 12.01.2021).
12. Кобечинская В. Г., Ярош О. Б. *Экологические проблемы водопользования в Республике Крым : динамика и перспективы*. Вестник Московского государственного областного университета. Серия : Естественные науки. 2017. № 2. С. 42–49. URL: <https://vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/10668> (дата обращения: 14.01.2021).
13. Василенко В. А. *Водохозяйственные проблемы Крыма и пути их решения*. Регион : Экономика и социология. 2015. № 4 (88). С. 198–219. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=24869500> (дата обращения: 14.01.2021).
14. Черемисина С. Г., Трофимова В. В. *Экономика АПК Крыма : реалии, проблемы и перспективы самодостаточного развития* : монография. Симферополь : Ариал, 2017. 244 с. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35071201> (дата обращения: 15.01.2021).
15. Черемисина С. Г., Примышев И. Н., Скараник С. С. *Современное состояние производственного и кадрового потенциала агропромышленного комплекса Крыма*. Российское предпринимательство. 2018. Т. 19. № 5. С. 1597–1610. URL: <https://creativeconomy.ru/lib/39055> (дата обращения: 16.01.2021).
16. *Территориальный орган Федеральной службы государственной статистики по Республике Крым* : сайт. URL: <https://crimea.gks.ru/folder/27402> (дата обращения: 16.01.2021).
17. Черемисина С. Г., Тарасов В. И., Дзябенко Н. Н. *Агропромышленный потенциал и продовольственная безопасность Крыма* : монография. Симферополь : Ариал, 2018. 228 с.
18. Черемисина С. Г. *Концептуальные аспекты развития агропромышленного комплекса Республики Крым в современных условиях*. Инновационная экономика, стратегический менеджмент и антикризисное управление в субъектах бизнеса : сб. статей I-й Междунар. науч.-практ. конф. Орёл : ФГБОУ ВО Орловский ГАУ, 2018. С. 142–146. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35578403&pf=1> (дата обращения: 16.01.2021).
19. *Государственный комитет по водному хозяйству и мелиорации Республики Крым* : сайт. URL: <https://gkvod.rk.gov.ru/ru/structure/560> (дата обращения: 17.01.2021).

References

1. Nekhaychuk, D. V. (2017). *Trends and problems in the development of agricultural enterprises in Crimea* [Tendentsii i problemy razvitiya selskokhozyaystvennykh predpriyatiy Kryma], Nauchnyy vestnik: finansy, banki, investitsii, No. 1, s. 40–46. Retrieved from: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=30503204> [in Russian]
2. Maydanevich, P. N. (2016). *Assessment of the investment attractiveness of the enterprise* [Otsenka investitsionnoy privlekatel'nosti predpriyatiya], Problemy prognozirovaniya, No. 1, s. 119–125. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-investitsionnoy-privlekatel'nosti-predpriyatiya-2> [in Russian]
3. Chernetsova, G. M., Chigidin, S. I. (2015). *Assessment of the of development level of agricultural cooperation in the Republic of Crimea* [Otsenka urovnya razvitiya selskokhozyaystvennoy kooperatsii v Respublike Krym], Ustoychivoe razvitie sotsialno-ekonomicheskoy sistemy Rossiyskoy Federatsii: materialy XVII nauchno-prakticheskoy konferentsii, Simferopol, s. 85–89. Retrieved from: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=26060522> [in Russian]

4. Grudkin, A. A. (2017). *Formation of the investment potential of the agro-industrial complex of the Republic of Crimea* [Formirovanie investitsionnogo potentsiala agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Krym], APK: ekonomika i upravlenie, No. 1, s. 19–27 [in Russian]
5. Smernitskaya, E. V., Pastukhov, A. S. (2016). *The role of agro-industrial complex in the functioning of the consumer market of the Republic of Crimea* [Rol agropromyshlennogo kompleksa v funktsionirovanii potrebitelskogo rynka Respubliki Krym], Aprobatsiya, No. 11 (50), s. 184–185 [in Russian]
6. Shemeneva, A. V. (2017). *Prospects of the agro-industrial complex development of the Republic of Crimea* [Perspektivy razvitiya APK Respubliki Krym], Nauchnoe i obrazovatelnoe prostranstvo: perspektivy razvitiya: materialy V Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. TSNS «Interaktiv plus», Cheboksary, s. 275–277. Retrieved from: https://interactive-plus.ru/ru/article/129991/discussion_platform [in Russian]
7. Yarosh, O. B. (2016). *Food security of the Republic of Crimea in the context of inertial trends and the transformation of economic relations* [Prodovolstvennaya bezopasnost Respubliki Krym v usloviyakh inertsionnykh tendentsiy i transformatsii hozyaystvennykh svyazey], Natsionalnaya bezopasnost i strategicheskoe planirovanie, No. 2-1 (14), s. 126–130. Retrieved from: http://apej.ru/wp-content/uploads/2015/04/apej_1_2017.pdf [in Russian]
8. Avidzba, A. M. (2016). *Scientific support of viticulture and winemaking of the Republic of Crimea* [Nauchnoe obespechenie vinogradarstva i vinodeliya Respubliki Krym], Vestnik rossiyskoy selskokhozyaistvennoy nauki, No. 1, s. 42–46 [in Russian]
9. Zubkova, V. I. (2016). *Investment attractiveness of processing enterprises of the agro-industrial complex of the Republic of Crimea* [Investitsionnaya privilekatelnost pererabatyvaushchikh predpriyatiy APK Respubliki Krym], Finansovye rynki i investitsionnye protsessy: sbornik trudov III Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, Simferopol, s. 90–92 [in Russian]
10. Olkhovaya, G. V. (2016). *Crop production in enterprises of the Republic of Crimea: state and development prospects* [Proizvodstvo produktsii rastenievodstva v predpriyatiyakh Respubliki Krym: sostoyanie i perspektivy razvitiya], Aktualnye protsessy formirovaniya nauki v novykh usloviyakh: sbornik statey Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, Moskva, s. 49–53 [in Russian]
11. Polyukhovich, E. (2017). *Organizational and economic factors of the development of horticulture in the Republic of Crimea in modern conditions* [Organizatsionno-ekonomicheskie faktory razvitiya sadovodstva Respubliki Krym v sovremennykh usloviyakh], Resursy, informatsiya, snabzhenie, konkurentsia, No. 1, s. 130–134. Retrieved from: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=28889361> [in Russian]
12. Kobechinskaya, V. G., Yarosh, O. B. (2017). *Environmental problems of water use in the Republic of Crimea: dynamics and prospects* [Ekologicheskie problemy vodopolzovaniya v Respublike Krym: dinamika i perspektivy], Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seriya: Estestvennye nauki, No. 2, s. 42–49. Retrieved from: <https://vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/10668> [in Russian]
13. Vasilenko, V. A. (2015). *Water management problems of Crimea and ways to solve them* [Vodokhozyaystvennye problemy Kryma i puti ikh resheniya], Region: Ekonomika i sotsiologiya, No. 4 (88), s. 198–219. Retrieved from: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=24869500> [in Russian]
14. Cheremisina, S. G., Trofimova, V. V. (2017). *Economy of the Crimean agro-industrial complex: realities, problems and prospects of self-sufficient development: monograph* [Ekonomika APK Kryma: realii, problemy i perspektivy samodostatochnogo razvitiya: monografiya], Arial, Simferopol, 244 s. Retrieved from: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35071201> [in Russian]
15. Cheremisina, S. G., Primyshev, I. N., Skaranik, S. S. (2018). *The current state of the production and personnel potential of the Crimean agro-industrial complex* [Sovremennoe sostoyanie proizvodstvennogo i kadrovogo potentsiala agropromyshlennogo kompleksa

- Kryma], Rossiyskoe predprinimatelstvo, T. 19, No. 5, s. 1597–1610. Retrieved from: <https://creativeconomy.ru/lib/39055> [in Russian]
16. *Territorial Department of the Federal State Statistics Service for the Republic of Crimea: website* [Territorialnyy organ Federalnoy sluzhby gosudarstvennoy statistiki po Respublike Krym: vebсайт]. Retrieved from: <https://crimea.gks.ru/folder/27402> [in Russian]
 17. Cheremisina, S. G., Tarasov, V. I., Dzyabenko, N. N. (2018). *Agro-industrial potential and food security of Crimea: monograph* [Agropromyshlennyy potentsial i prodovolstvennaya bezopastnost Kryma: monografiya], Arial, Simferopol, 228 s. [in Russian]
 18. Cheremisina, S. G. (2018). *Conceptual aspects of agro-industrial complex development of the Republic of Crimea in modern conditions* [Kontseptualnye aspekty razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Krym v sovremennykh usloviyakh], Innovatsionnaya ekonomika, strategicheskyy menedzhment i antikrizisnoe upravlenie v subyektakh biznesa: sbornik statey I Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, Orel, FGBOU VO Orlovskiy GAU, 552 s., s. 142–146. Retrieved from: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35578403&pf=1> [in Russian]
 19. *State Committee for Water Management and Land Reclamation of the Republic of Crimea: website* [Gosudarstvennyy komitet po vodnomy khozyaystvu i melioratsii Respubliki Krym: vebсайт]. Retrieved from: <https://gkvod.rk.gov.ru/ru/structure/560> [in Russian]